

Je česká společnost anomická?

LADISLAV RABUŠIC**

PETR MAREŠ

Škola sociálních studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

Is Czech Society Anomic?

Abstract: Any social change is characteristic of profound changes in the social norms and cultural patterns by which the life of society is organised. This can bring about anomie. The paper introduces Srole's anomie scale as a means of measuring anomie and shows in the survey data that this methodological tool is also appropriate for Czech society. Next, the distribution of anomie among different social categories (e.g. rural and urban residents, age, class and educational groups, supporters of different political parties) is presented. Finally, the contemporary discussion on the meaning of Srole's index is presented.

Sociologický časopis, 1996, Vol. 32 (No. 2: 175-187)

Sociální změna, kterou prožíváme, s sebou nese zásadní proměnu řady společenských norem, které reflektují proměny zájmů a hodnotových preferencí v české společnosti. Jako každá sociální změna i tato spouští v jedincích i společenských skupinách sociálně psychologické mechanismy pojmenováváné jako resocializace a adjustace.

Situace, kdy staré (tradiční) normy a standardy jsou nahrazovány novými, může vést ke stavu, který Emile Durkheim [1893], jak známo, konceptualizoval jako anomie. Tedy jako sociální situaci, kdy dochází k rozkladu a zhroucení normativního řádu společnosti. Podle Durkheima je anomie pro moderní společnosti typická díky tomu, že ekonomické vztahy prostoupené kapitalistickou etikou zisku, bohatství, prestiže a moci podmiňovaly tradiční morální vzorce produkované etikou náboženskou. Tato skutečnost může vést podle Durkheima k pocitům dezorientace, úzkosti a ke ztrátě smyslu a cíle konání, které ve své vyhraněné podobě mohou vést až k aktu sebevraždy, již Durkheim ve své typologii sebevražedného chování pojmenoval příznačně jako sebevraždu anomickou [Durkheim 1966].

Koncept anomie byl dále rozvinut Robertem Mertonem [1957]. Merton držel Durkheimovu definici anomie jako stav určité beznormovosti (*normlessness*) ve společnosti, avšak její příčiny nalézal v něčem jiném. Anomii viděl totiž jako výsledek „zlomu v kulturních strukturách, který se objevuje obzvláště tehdy, když dochází k akutnímu nesouladu mezi kulturními normami a cíli na straně jedné a sociálně strukturovanou kapacitou členů skupiny jednat v soulase s nimi“ [Merton 1957: 162]. Tento rozpor mezi kulturními normami a sociální realitou vede k zhroucení norem, k beznormovosti, k ano-

*) Výzkum pro tuto stat' byl podporován Grantovou agenturou ČR prostřednictvím grantů 405/95/0525 a 403/93/0784 a grantem norského Ministerstva zahraničních věcí prostřednictvím programu Norské výzkumné rady (Norges forskningsrad).

**) Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: doc. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc., Škola sociálních studií FF Masarykovy univerzity, A. Nováka 1, 660 88 Brno, fax (05) 41 12 14 06, e-mail rabu@phil.muni.cz

mii. Merton se domníval, že moderní americká společnost klade enormně velký důraz na úspěch (to jest akumulované bohatství) jakožto cíl lidského jednání, aniž by současně trvala na tom, že tohoto cíle může být dosaženo pouze a jedině legitimními prostředky.¹ Anomie tak podle Mertona vede k deviantnímu chování (jeho obsah je ovšem v různých sociálních skupinách odlišný) a deviantní chování může být současně indikátorem anomie. Jak Merton ovšem upozornil, ne každé deviantní chování musí být nutně a pouze jejím produktem.²

Vedle těchto charakteristik anomie je podle Mertona dalším rysem anomické situace to, že snižuje prediktabilitu sociálního jednání.³ Výsledkem pak je, že mnozí lidé (podle Mertona dokonce většina) mají tendenci klást velký důraz na mysticismus, štěstí, náhodu.

Z teorií náhlé sociální změny vyplývá, že každá prudká sociální změna musí nutně obsahovat procesy, které by měly být podhoubím anomie. Česká proměňující se společnost není výjimkou: v roce 1990 zaznamenala jisté zvýšení sebevražednosti ve starších věkových skupinách,⁴ zvýšila se v ní míra deviantního chování, vzrostl zde počet lidí ochotných uvěřit mystickým praktikám. Otázkou je, jsou-li toto dostatečné indikátory, umožňující odpovědět na tázací větu v názvu této stati? Jelikož se domníváme, že nejsou, nabízíme zde indikátor jiný – Sroleho index anomie.

Cílem této stati je tedy uvést do českého kontextu prostředek pro sociologické měření anomie a prostřednictvím příslušných dat ukázat, zdali je možno současnou čes-

¹) Napětí mezi cíli a prostředky k jejich dosažení Merton konceptualizoval ve známé typologii adaptace, v jejímž rámci rozeznává chování konformní, inovátorské, ritualistické, únikové a rebelující.

²) V tomto mertonovském kontextu Seeman [1959] ve svých úvahách o dimenzích konceptu odcizení definoval anomickou situaci jako stav, kdy ve společnosti mezi jedinci „existují vysoká očekávání, že k dosažení daného cíle je nutné sociálně neakceptovatelné chování“ [Ibid.: 788].

³) Podle Mertona je jednou z hlavních funkcí sociální struktury poskytovat bázi pro prediktabilitu a pravidelnost sociálního jednání. Jelikož vztah mezi cíli a prostředky, které jsou součástí sociálních struktur, je v moderní společnosti rozvolňován, je tím rozvolňována i jistota, že určité jednání povede k určitému výsledku.

⁴) Úroveň české sebevražednosti (v počtu sebevražd na 100 000 obyvatel) nezaznamenala ovšem z hlediska celkového ukazatele žádný mimořádný výkyv. V časové řadě od roku 1987 se sebevražednost pohybovala v podstatě na stejné úrovni s nepatrným meziročním kolísáním: 18,7 (1987), 19,0 (1988), 18,5 (1989), 19,3 (1990), 18,5 (1991), 19,3 (1992), 18,6 (1993), 18,2 (1994). Podíváme-li se však na úroveň sebevražednosti v období 1988-1990 z hlediska jednotlivých věkových skupin, výraznější rozdíly v některých případech nalezneme, jak naznačují následující údaje (počet sebevražd na 100 000 obyvatel):

Rok	Věková skupina									
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64 65-69
1988	8,4	12,0	16,3	17,8	22,8	23,0	24,9	23,9	24,2	29,0 35,7
1989	5,8	13,6	12,1	18,8	23,9	23,1	25,1	25,0	25,0	25,9 35,3
1990	5,9	12,1	13,4	19,3	21,4	25,1	28,9	27,3	24,7	28,6 36,1

Pramen: Český statistický úřad 1995

Jistý vzestup sebevražednosti ve věkových skupinách 40-44 let, 45-49 let a 50-54 let je tak ve shodě s hypotézou o zvýšené (anomické) sebevražednosti v dobách společenské turbulence.

kou společnost jako anomickou chápat. V závěrečné diskusi nabídneme některé názory na možnost anomii měřit.

A-škála Leo Sroleho

Návrh, jak sociologicky měřit anomii, přinesl Leo Srole ve své stati *Social Integration and Certain Corollaries: An Exploratory Study*, která byla publikována již před čtyřiceti lety v *American Sociological Review* [Srole 1956], v níž představil svou A-škálu (*A-Scale*).⁵ Jím vytvořený nástroj se stal klasickým [Babie 1989] a spolu s Mertonovou typologií adaptace byl a dosud je standardně používanou výbavou americké empirické sociologie při studiu anomie a deviance.⁶

Zatímco jak Durkheim, tak Merton užívali pojmu anomie pro popis stavu celé společnosti, Srole ho využil pro popis individuí. Konceptualizoval totiž anomii jako kontinuum určitého psychického stavu, psychické izolace nebo též sociální malitengrace, v němž na jeho jednom pólu má jedinec pocit sounáležitosti s jinými, na pólu opačném pocit vzdálenosti od jiných, pocit odcizení.

Podle Sroleovy operacionalizace sestává anomie z pěti komponent. První komponentu tvoří názor aktéra, že političtí vůdci se nezajímají o potřeby obyčejného člověka. Druhou komponentu názor, že společenský řád je bez pravidel a nepředvídatelný, což způsobuje, že člověk nemůže uskutečnit své plány a cíle. Třetí komponentou je postoj, že obyčejný člověk se má spíše hůře než lépe, čtvrtou, že život nemá význam, a pátou dojem, že osobní vztahy, které má člověk k jiným lidem, nejsou vůbec uspokojivé. Anomické osobnosti jsou tak odcizeny od politického, kulturního a ekonomického systému, od internalizovaných sociálních norem a hodnot a od primárních skupin.

Pro každou komponentu Srole zformuloval příslušnou otázku a jako baterii položek předložil v dotazníkovém šetření. Do českého kontextu jsme je převedli v následující podobě:

- 1) Nemá cenu obracet se na úřady, protože ty se o problémy obyčejného člověka příliš nezajímají.
- 2) Člověk dnes musí žít jen pro přítomnost, budoucnost se o sebe bude muset postarat sama.
- 3) Ať si říká kdo chce, co chce, průměrný člověk se má stále hůře.
- 4) Není příliš poctivé přivádět děti na svět, když budoucnost je tak nejistá.
- 5) Dnes člověk vskutku neví, na koho se může spolehnout.⁷

⁵) Později ukážeme, že tento název není přesný, neboť sada položek, jejichž prostřednictvím Srole anomii měřil, nevytváří škálu v pravém smyslu slova. Nazýváme ji proto raději přesnějším výrazem Sroleův index anomie (SIA). Srole ve své stati představil i zjednodušenou verzi testu pro měření autoritářské osobnosti (F-škálu). Původní koncepce měření autoritářství byla, jak známo, výsledkem úsilí Adorna a jeho spolupracovníků [viz Adorno et al. 1950]. Jejich způsob měření obsahoval padesát pět položek, Srole je redukoval na pět.

⁶) A také odcizení, neboť studium anomie a odcizení bylo často spojováno. Seeman [1959] totiž ukázal, že anomie (beznormovost) je vedle beznocnosti, ztráty smyslu (*meaninglessness*), izolace a sebeodcizení (*self-estrangement*) jedním z pěti významů konceptu odcizení.

⁷) V anglickém znění mají jednotlivé položky tuto podobu: (1) *There is little use writing to public officials because often they aren't really interested in the problems of everyday man.* (2) *Nowadays a person has to live pretty much for today and let tomorrow take care of itself.* (3) *In spite*

V dotazníkovém šetření pak respondent odpovídá na každou otázku jednoduchým „souhlasím“ či „nesouhlasím“, z odpovědí je vytvořen součtový index. Do výsledného indexu anomie se ovšem započítávají jen souhlasné odpovědi, a proto tato proměnná nabývá hodnot v intervalu <0;5>. Čím vyšší hodnota indexu, tím vyšší stupeň anomie.

Validizace indexu

Index anomie byl Srolem (jakož i dalšími autory) samozřejmě podroben testům validity ať už z hlediska validity vnitřní, tak vnější. Bylo to však v kulturně odlišném prostředí a před řadou let – v prostředí americké kultury konce padesátých a počátku šedesátých let. Jelikož víme, že při přebírání indikátorů z jedné kultury do druhé musíme být, jak nabádají metodologické učebnice sociologického výzkumu, vždy velmi obezřetní a že se musíme zajímat, zdali indikátor i v novém prostředí měří to, co se od něj očekává, bylo zřejmé, že musíme provést vlastní kontrolu validity.

Empirickou relevanci Sroleova indexu anomie jsme vyzkoušeli na české populaci dvakrát. Jednou na reprezentativním souboru brněnské populace,⁸ podruhé na reprezentativním souboru celé ČR.⁹

Prvním krokem při validizaci součtového indexu je vždy prověrka vzájemné konzistence jednotlivých položek s výsledným indikátorem. Matice interkorelací (viz tabulku 1)¹⁰ naznačuje, že z tohoto hlediska je index anomie vnitřně validní i v českém prostředí, neboť (1) všechny vzájemné korelace položek testu mají kladné znaménko a nepřilíš vysokou hodnotu; (2) položky korelují s výsledným indexem (ANOMIE) všechny stejným směrem (záporné znaménko u všech korelací) a velikost korelace je adekvátní.

Tabulka 1. Matice interkorelací jednotlivých položek Sroleova testu anomie a výsledného indexu anomie (soubor ČR, N = 1037)

	A67 stále hůře	A68 nejistá budoucnost	A69 žít pro přítomnost	A70 na koho spolehnout	A71 úřady se nestarají
nejistá budoucnost	0,34**	1,00			
žít pro přítomnost	0,15**	0,25**	1,00		
na koho spolehnout	0,28**	0,22**	0,17**	1,00	
úřady se nestarají	0,30**	0,23**	0,16**	0,36**	1,00
ANOMIE	-0,66**	-0,67**	-0,56**	-0,62**	-0,64**

signifikance: ** = 0,001

of what some people say, the lot of the average man is getting worse, not better. (4) It is hardly fair to bring children into this world with the way things look for the future. (5) These days a person doesn't really know whom he can count on. [Srole 1956: 712-713]

⁸) Šetření se týkalo problematiky subjektivní percepcce chudoby a proběhlo v listopadu 1994. Dotazování provedli studenti Školy sociálních studií FF MU, kvótním výběrem jsme získali soubor 1210 respondentů.

⁹) Šetření se soustředilo na otázku konsenzuálního přístupu k chudobě a Sroleova škála byla použita jako jedna z relevantních proměnných. S pomocí tazatelské sítě pražského Institutu pro výzkum veřejného mínění jsme v červnu 1995 získali odpovědi od 1053 respondentů. Ředitelce IVVM dr. Elišce Rendlové děkujeme za ochotu, s níž nám vyšla v našich požadavcích vstříc.

¹⁰) Jelikož byly výsledky v brněnském souboru podobné, uvádíme pro ilustraci pouze jednu matici.

V dalším kroku validizačního testu je třeba se ptát, zdali položky tvoří pouze jednu dimenzi. U součtových indexů tohoto typu totiž vždy existuje nebezpečí, že jednotlivé položky vytvářejí dimenzi více a že tedy měří ještě něco jiného, než co zamýšlíme. Srole, jakož i další autoři [viz např. Neal a Rettig 1963; Struening a Richardson 1965] prostřednictvím faktorové analýzy ukázali, že tato proměnná jednodimenzionální skutečně je. Nepotvrdil se ovšem Sroleův předpoklad, že jednotlivé položky vytvářejí čistou Guttmanovu škálu [viz Miller a Butler 1966]. Proto Sroleem používaný termín „škála“ není v tomto případě na místě.

Faktorová analýza Sroleho položek aplikovaných na české populaci potvrdila závěry amerických sociologů. I v našem prostředí byl extrahován pouze jeden faktor, jak dokazuje tabulka 2.¹¹

Tabulka 2. Výsledky faktorové analýzy položek Sroleho testu anomie, metoda hlavních komponent (soubor ČR)

Položky	FACTOR 1	Eigenvalue	Procento variability
A67	0,68073	1,996	39,9
A68	0,65223		
A69	0,48154		
A70	0,65401		
A71	0.66932		

Jelikož test na vnitřní validitu prokázal, že Sroleho index anomie je použitelný i v českém prostředí, můžeme přistoupit k meritorní analýze výsledků měření anomie v České republice.

Anomie v ČR

Distribuce odpovědí na jednotlivé položky uvádí tabulka 3.

Tabulka 3. Distribuce odpovědí „souhlasím“ v jednotlivých položkách Sroleova testu anomie v brněnské populaci a v populaci ČR (v procentech).

	Brno (N = 1210)	ČR (N = 1053)
Nemá cenu obracet se na úřady, protože ty se o problémy obyčejného člověka příliš nezajímají.	72	72
Člověk dnes musí žít jen pro přítomnost, budoucnost se o sebe bude muset postarat sama.	25	32
At' si říká kdo chce, co chce, průměrný člověk se má stále hůře.	56	69
Není příliš poctivé přivádět děti na svět, když budoucnost je tak nejistá.	38	41
Dnes člověk vskutku neví, na koho se může spolehnout.	70	79

Vytvořený index anomie pak přinesl rozložení, které je uvedeno v tabulce 4. Opakujeme, že vyšší skóre indexu indikuje i vyšší stupeň anomie.

¹¹⁾ Velmi obdobné výsledky přinesla i faktorová analýza položek v brněnském souboru.

Tabulka 4. Stupeň anomie v Brně (listopad 1994, N = 1165) a v České republice (červen 1995, N = 1037) v procentech

míra anomie	Brno	ČR
0	9	7
1	14	11
2	22	18
3	26	27
4	19	22
5	9	15

Poznámka: Brno – průměr 2,6, směrodatná chyba 0,03, směrodatná odchylka 1,3.
 ČR – průměr 2,9, směrodatná chyba 0,04, směrodatná odchylka 1,4.

Předtím, než přistoupíme k interpretaci výsledků, si musíme položit podstatnou otázku, jak tato rozložení „čistá“? Jaká hodnota indexu již ukazuje na anomii? Různí autoři přinášejí různá řešení. Např. McDill a Ridley [1962] nebo Rhodes [1964] výslednou stupnici dichotomizovali tím způsobem, že stupnici rozpůlili podle mediánové kategorie. Tím vznikly dva typy respondentů označené jako „eunomičtí“ a „anomičtí“. K dichotomickému řešení, to jest k vytvoření pouze bipolárních typů eunomického a anomického respondenta, se na základě své analýzy přiklonili i Miller s Butlerem [1966]. Jiní autoři [např. McClosky a Schaar 1965] navrhli stupnici anomie trichotomizovat (což v našem případě znamená slučovat hodnoty 0+1, 2+3, 4+5) a hovořit pak o respondentech s anomii nízkou (neanomie), střední (semianomie) a vysokou (anomie). Konečně další skupina autorů [např. Mizruchi 1960] pracovala se stupnicí jako s kontinuem eunomie-anomie.

Výsledky řešení stupnice jako kontinua už máme, uvádí je tabulka 4. Pro přehlednost (viz tabulku 5) připojme ještě výsledky řešení dichotomizace stupnice s vyloučením mediánové kategorie a trichotomizace stupnice s výše naznačeným kolapsováním hodnot.

Tabulka 5. Anomie v Brně a ČR při trichotomické a dichotomické úpravě stupnice Sroleho indexu anomie (v procentech)

Stupeň anomie	Brno	ČR
<i>Trichotomické řešení</i>		
nízká (eunomie)	23	18
střední (semianomie)	48	45
vysoká (anomie)	29	37
<i>Dichotomické řešení</i>		
eunomie	61	49
anomie	39	51

Všechny naše výsledky naznačují, že v české společnosti existuje nemalý podíl těch, kteří mohou být na základě Sroleho testu anomie označeni jako anomické osoby. Jelikož rozložení odpovědí je podél celé stupnice přibližně normální,¹² budeme v našich dalších analýzách používat střídavě celou stupnici anomie (tedy v těch úlohách, při nichž budeme potřebovat kardinální typ proměnné, např. při hledání signifikantních rozdílů v průměrech anomie u různých kategorií populace – součtový index je možno považovat za

¹²) V žádném případě data nenaznačují bimodální rozložení, které např. našli již zmínění Miller s Butlerem [1966] v populaci Los Angeles, kterýžto výsledek je přímě k dichotomizaci stupnice.

kvazikardinální proměnnou) nebo budeme pracovat se stupnicí trichotomickou. Dichotomizaci stupnice nepovažujeme v českém prostředí za vhodnou.

Můžeme tedy konstatovat, že podíl osob indikovaných Sroleovým testem jako anomický činil v České republice v polovině roku 1995 více než jednu třetinu (37 %). V tuto chvíli ovšem nedokážeme posoudit, zda to je podíl vysoký, či nízký. Nemáme s čím srovnávat, neboť komparovat česká data s americkými z padesátých či šedesátých let nemá příliš velký smysl¹³ a novější komparativní data nemáme k dispozici.¹⁴ Výsledky však naznačují, že brněnská (velkoměstská) populace byla méně anomická než populace ČR. Je tento rozdíl způsoben odlišnou mírou urbanizace, nebo je výsledkem časového odstupu sedmi měsíců mezi sběrem dat v Brně (listopad 1994) a sběrem dat na celém území ČR (červen 1995)? Jsou efekty ekonomické a sociální transformace natolik frustrující, že každým půlrokem přibývají v populaci lidé, kteří mají pocit, že v české společnosti se hraje bez norem a pravidel?

Jasnější odpověď na tuto otázku by přineslo až další šetření IVVM.¹⁵ Naše data nám ovšem dovolují s jistou licencí odpovědět již nyní srovnáním údajů brněnského souboru a podsouboru populace ČR žijící v obcích o velikosti nad 100 tisíc obyvatel. Současně při těchto výpočtech můžeme testovat i hypotézu, do jaké míry se míra anomie liší v závislosti na míře urbanizace měřené jako velikost obce respondenta. V sociologické teorii je na jedné straně známa Wirthova [1938] předpověď, že urbanismus povede k větší sociální izolaci jedince a k atomizaci společnosti (a tedy, doplníme, i k odcizení a anomii), na straně druhé pozdější sociologické výzkumy lokálních společenství a městských sousedství ukázaly, že míra atomizace ve městech není tak vysoká, jak se předpokládalo. Srovnáním dvou posledních sloupců v tabulce 6 zjistíme, že stupeň anomie ve velkých městech ČR (36 %) byl v červnu 1995 vyšší než v Brně (29 %) v listopadu 1994. Ani toto srovnání není ještě úplně čisté, nicméně naznačuje, že s postupem času se podíl anomických respondentů zvýšil.

¹³) Např. Srole ve svém výzkumu zjistil, že podíl vysoce anomických osob činil v trichotomickém řešení 18%.

¹⁴) Situace je navíc komplikována tím, že politické, ekonomické a sociální podmínky života české společnosti před „sametovou revolucí“ vytvářely prostředí, které bylo přesyceno pocity apatie, nedůvěry, bezmocnosti a – jak tvrdí Andorka [1993] sice pro Maďarsko, ale s obecnou platností pro celý komunistický blok – anomie. Je tedy možné (a je to i pravděpodobně), že česká společnost byla vysoce anomická již dříve.

¹⁵) Tímto IVVM vybízíme k tomu, aby mezi své postojové otázky k situaci v české společnosti, které ve svých výzkumech veřejného mínění opakovaně klade, zahrnul, pokud může, i Sroleovu baterii.

Tabulka 6. Anomie podle velikostních skupin místa bydliště (v procentech)

anomie	velikost obce (počet obyvatel)				Brno
	do 2 tis.	2-19 tis.	20-99 tis.	100 tis.+	
nízká	14	17	22	19	23
střední	41	42	50	45	48
vysoká	45	41	28	36	29
průměr	3,17	3,00	2,63	2,90	2,60
	(N = 249)	(N = 313)	(N = 260)	(N = 231)	

Poznámka: Průměrná míra anomie byla vypočtena z hodnot nekolapsované stupnice

Nejvyšší anomie byla zaznamenána v červnu 1995 v nejmenších a malých obcích, nejnížší naopak v městech střední velikosti. Jednovýchodná analýza rozptylu (ONEWAY) ukázala, že rozdíl mezi průměrnou anomii ve městech střední velikosti (20-99 tis. obyvatel) a mírou anomie v nejmenších (do 2 tis. obyvatel) a malých obcích (2-19 tis.) je statisticky významný na hladině 0,05. Wirthova teze se tedy v našich podmínkách nepotvrdila.

Fakt, že v malých obcích byla indikována vyšší anomie, je překvapující jen na první pohled. Vybavíme-li si výsledky výzkumů sledujících postoje českého obyvatelstva k průběhu ekonomické a sociální transformace, zjistíme, že mnohem větší podporu nachází reforma spíše ve větších a velkých městech než v menších obcích českého venkova. Dynamika a šíře změn, které reforma přináší, je pro strnulejší (a celkově v průměru i méně vzdělanější) venkovské obyvatelstvo asi hůře stravitelná. Pro venkovské pospolitosti tak může platit Mertonovo [1957] vysvětlení, že konflikt mezi kulturně akceptovanými hodnotami a sociálně strukturovanými obtížemi bránícími žít v souhlase s těmito hodnotami vyúsťuje v pocit anomie.

Pocit anomie je v populaci nerovnoměrně rozložen nejen z hlediska geografického. Variuje i v závislosti na jiných charakteristikách. Tabulka 7 tuto skutečnost dokumentuje.¹⁶

Stupeň anomie byl poněkud vyšší u starších věkových skupin (s výjimkou skupiny 20-29 let) a u lidí ekonomicky neaktivních (ženy na mateřské dovolené a nezaměstnaní) a důchodců. Poměrně zřetelně se odlišoval podle vzdělání: nižší vzdělanostní skupiny obyvatel byly více anomické než obyvatelé se vzděláním středním a vysokoškolským (pořadová korelace Spearmana $\rho = -0,15$, rozdíly v průměrech zde byly, jak ukázala analýza rozptylu, statisticky významné na hladině 0,05). Pocit anomie asocioval s pocitem příslušnosti k vyšší či nižší sociální třídě (Spearmanovo $\rho = -0,28$) a s pocitem chudoby (Pearsonovo $r = -0,27$).¹⁷

¹⁶) Jelikož jsme našli v obou souborech velmi podobná rozložení, uvádíme jen údaje pro populaci ČR.

¹⁷) Pro výpočet korelací jsme ve všech těchto případech použili nekategorizovanou variantu proměnné anomie. Pocit chudoby byl měřen na devítibodové stupnici jako subjektivní vnímání sebe sama z hlediska bohatství či chudoby.

Tabulka 7. Průměrná míra anomie podle věkových skupin, ekonomické aktivity, vzdělání, příslušnosti k sociální třídě, volebních preferencí a pocitu chudoby

	průměrná míra anomie	směrodatná odchylka	N
<i>Věkové skupiny</i>			
15-19	2,70	1,39	100
20-29	2,96	1,47	177
30-39	2,87	1,38	188
40-49	2,84	1,48	196
50-59	3,00	1,44	138
60-69	3,07	1,43	187
70+	3,04	1,38	48
<i>Ekonomické skupiny</i>			
studenti	2,59	1,42	100
ekonomicky aktivní	2,89	1,44	641
ekonomicky neaktivní	3,11	1,32	44
důchodci	3,12	1,43	249
<i>Vzdělání</i>			
základní	3,06	1,42	230
vyučení a nižší střední	3,12	1,36	433
středoškolské s maturitou	2,71	1,51	256
vysokoškolské	2,40	1,34	112
<i>Sebezařazení se do třídy</i>			
nižší třída	3,51	1,21	205
nižší střední	2,92	1,43	623
vyšší střední	2,36	1,42	188
vyšší třída	1,80	1,37	15
<i>Pocit chudoby či bohatství</i>			
chudí	3,50	1,23	199
ani chudí, ani bohatí	2,85	1,43	766
bohatí	2,18	1,49	72
<i>Koho by volili do parlamentu</i>			
REPUBLIKÁNY	4,00	0,71	13
ODS, KDS	1,89	1,41	163
ODA	2,57	1,50	21
KDU-ČSL	2,69	1,26	29
SVOB. DEMOKRATY	2,62	1,98	13
ČSSD	3,16	1,23	150
LB, KSČM	3,47	1,10	55
Celkový průměr v ČR	2,92	1,43	1053

Markantně se také lišil podle volebních preferencí: Mezi těmi, kdo by šli volit, jsme zaznamenali nejvyšší stupeň anomie u respondentů, kteří by do parlamentu volili krajní pravici nebo krajní levici.¹⁸ Za povšimnutí stojí, jak výrazně se od sebe v pocitu anomie

¹⁸⁾ Uvědomujeme si, že počty respondentů nejsou v těchto kategoriích příliš početné, neboť podíl těch, kdo by šli k volbám a věděli, komu dají svůj hlas, činil jen 45 % – mimochodem, ti, kdo odpovíděli, že volit nepůjdou, měli míru anomie značně vysokou (3,67). Nicméně tento výsledek

odlišují stoupenci ODS/KDS od stoupenců ČSSD (rozdíl v průměrné míře anomie u těchto dvou skupin je podle t-testu statisticky významný na hladině významnosti 0,001). Zdá se, že ti, jimž současný vývoj přinesl pocit izolace, nedůvěry a sociální dezorganizace, shledávají přitažlivou rétoriku sociálních demokratů, od jejichž volby si slibují, že problémy, které k těmto pocitům vedou, odstraní.

Výše uvedené výsledky mohou zároveň posloužit i jako podklad pro naše úvahy o vnější validitě indexu anomie. Jelikož jeho hodnoty a variabilita asociuje s uvedenými proměnnými v soulase se zdravým sociologickým rozumem, může to být signál, že to s jeho vnější validitou nemusí být zlé.

Tabulka 8. Stupeň anomie v ČR podle postoje k volbám, k budoucnosti, k počtu chudých u nás dnes a před rokem 1989 (v procentech)

Postoj	stupeň anomie		
	nízký	střední	vysoký
<i>Rozhodnutí jít volit</i>			
půjde k volbám	94	89	74
nepůjde k volbám	6	11	26
Spearmanovo $\rho = 0,22$	N = 166	N = 413	N = 476
<i>Obavy či naděje z vývoje v příštích pěti letech</i>			
rozhodně obavy	1	11	29
spíše obavy	16	34	39
spíše naděje	46	39	23
rozhodně naděje	37	16	9
Spearmanovo $\rho = -0,39$	N = 259	N = 535	N = 317
<i>Kolik je dnes u nás chudých?</i>			
jen nepočtení jedinci	17	10	7
ne jedinci, ale přece jen málo	63	44	38
chudých je u nás hodně	19	40	48
chudí u nás převažují	2	6	7
Spearmanovo $\rho = 0,22$	N = 182	N = 451	N = 378
<i>Je dnes u nás chudých více než před rokem 1989?</i>			
více chudých před rokem 1989	10	5	2
chudých je stejně	48	23	14
chudých je dnes více	42	72	83
Spearmanovo $\rho = 0,28$	N = 158	N = 421	N = 367

Použijme však ještě dalších srovnávacích kritérií. Z významu konceptu anomie, jak ho definoval Srole, vyplývá, že tato proměnná by měla být v těsné korelaci s rozhodnutím respondenta, zdali půjde nebo nepůjde k volbám, neboť anomický člověk nevěří svým politickým vůdcům. Dále bychom měli nalézt korelaci mezi pocitem anomie a naší otázkou na míru obav či nadějí, s nimiž se člověk dívá do budoucnosti, neboť anomický jedinec kvůli pocitu, že vývoj je nepředvídatelný a život nemá příliš smysl, nemůže být nic než pesimista. Konečně, měli bychom také nalézt korelace mezi anomii a námi zjišťovaným odhadem respondenta, kolik je dnes u nás chudých a zda je to více, než před

je podle našeho názoru dalším potvrzení trendu, který v našich výzkumech opakovaně zaznamenáváme, totiž, že v mnoha postojích se stoupenci krajních politických křidel téměř neodlišují.

rokem 1989 – anomičtí respondenti by se měli domnívat, že chudých je u nás dnes většina a že je jich mnohem více než dříve, neboť jedním z rysů anomického respondenta je postoj, že člověk se má v dnešní době stále hůře a hůře. Výsledky přináší tabulka 8.

Všechny předpokládané vztahy, které testovaly vnější validitu indexu anomie, se potvrdily, takže můžeme celkově konstatovat, že Sroleův index anomie funguje i v českém prostředí.¹⁹

Diskuse

V naší stati jsme se pokusili ukázat, zda je možno převzít do české empirické sociologie indikátor anomie Leo Sroleho, který je používán americkými výzkumníky. Naše data naznačují, že z metodologického hlediska by proti jeho standardnímu zavedení do české sociologie – a především té, která se zabývá sledováním průběhu nynější sociální změny a jejími dopady na české obyvatelstvo – neměly být námitky.

Podstatná je ovšem otázka, co vlastně skutečně Sroleho index anomie měří? Ne všichni jsou totiž přesvědčeni, že měří to, co Srole navrhuje. Např. Middleton [1963] říká, že obsahem tohoto indexu je kombinace cynismu a pesimismu, jiní tvrdí [např. Meier a Bell 1959], že měří stupeň zoufalství, popř. obecnou nespokojenost, která pramení z frustrací [Ludz 1976] či stupeň „nešťastností“ [Hlaváč 1995]. Jelikož, jak ukázal Robinson a Shaver [1969], může být slabinou Sroleho stupnice tendence vyvolávat kladné (to jest anomické) odpovědi bez ohledu na skutečný postoj, vyvinuli mnozí, inspirováni Sroleem, vlastní položky, jimiž se snaží anomii zachytit [např. Dean 1961; Fischer 1973]. Úplně jiný model anomie, založený na psychologických základech, předložili McClosky a Schaar [1965]. Odmítají durkeimovsko-mertonovsko-sroleovskou koncepci, v níž ekonomické a sociální podmínky produkují specifický mentální stav, anomii, která může vést až k deviantnímu chování. V jejich modelu hrají významnou roli některé osobnostní a kognitivní faktory, které k anomii přispívají.²⁰ Domnívají se, že anomie je vedlejším produktem socializace – že je znamením socializačního selhání a že tedy anomie nemusí mít vůbec nic co do činění se stavem společnosti a s pozicí jedince v ní. Pro svůj koncept anomie pak vyvinuli devítipoložkovou baterii otázek.

Konečně někteří Sroleův pokus velmi zpochybňují. Nesmiřitelně tvrdý rozbor Sroleho indexu provedl např. Brown [1973]. Vytýká mu významovou nejasnost a namítá, že pokud jeho prostřednictvím zjistíme, že nějaká osoba je anomická, měli bychom být pak schopni vysvětlit i některé rysy jejího chování, o čemž však Brown pochybuje („být anomický musí být něco více než pouhá odpověď ‚souhlasím‘ na několik položek“ [Ibid: 58]). Celkově pak používání Sroleova testu anomie odmítá, stejně jako odmítá další Sroleův test – test autoritářské osobnosti.

V českých podmínkách se zatím ukázalo, že vzhledem k typu proměnných, s nimiž je Sroleův test anomie pozitivně korelovan, by tento index mohl indikovat jistý typ

¹⁹) Hlaváč [1995] ve svém šetření brněnských vysokoškoláků (nereprezentativní výběr) zjistil, že podíl vysoce anomických respondentů byl velmi nízký (3 %). Potvrdil tak Sroleovu [1956] zkušenost, že lidé s vyšším statutem mají nižší míru anomie. Hlaváčův výsledek je tak možno (obežetně, ale přece) chápat jako další pozitivní výsledek vnější validizace.

²⁰) Konkrétně se podle těchto autorů jedná o (1) kognitivní faktory, které ovlivňují schopnosti učení a porozumění; (2) emoční faktory, které mají tendenci snižovat schopnost jedince vnímat realitu správným způsobem; (3) přesvědčení a postoje, které ovlivňují to, jak je jedinec přijímán ve skupině a jak s ní dokáže komunikovat.

sociální frustrace, znechucení a pesimismu. To, zdali je skutečně testem anomie, zatím nelze z povahy našich dat rozhodnout. V námi citovaných statích jsou návody na to, jak test anomie dále ověřovat na specifických subpopulacích. Můžeme jen doufat, že podobné ověřovací výzkumy budou provedeny i u nás.

LADISLAV RABUŠIC je docentem a současně i vedoucím katedry sociální politiky a sociální práce Školy sociálních studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. V současné době se specializuje na problematiku populačních studií, v jejichž rámci přednáší kursy „Populace a rozvoj“ a „Stárnutí a česká společnost“. Kromě toho přednáší také metody sociálně vědního výzkumu. Publikuje především v Demografii a v Sociologickém časopise. V roce 1995 vydal svou monografii Česká společnost stárne.

PETR MAREŠ je docentem a současně i vedoucím katedry sociologie Školy sociálních studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se problematikou nezaměstnanosti a chudoby. Přednáší kursy „Nezaměstnanost jako sociální problém“ a „Chudoba, problém chudých nebo bohatých?“. Kromě toho přednáší také metody sociálně vědního výzkumu. Publikuje především v Sociologickém časopise. V roce 1994 vydal monografii Nezaměstnanost jako sociální problém.

Literatura

- Adorno, T., E. Frenkel-Brunswik, D. J. Levinson, R. N. Sanford 1950. *The Authoritarian Personality*. New York: Harper and Bros.
- Andorka, R. 1993. „The Socialist System and its Collapse in Hungary: An Interpretation in Terms of Modernization Theory.“ *International Sociology* 8: 317-337.
- Babie, E. 1989. *The Practice of Social Research* (Fifth Edition). Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company.
- Brown, R. 1973. *Rules and Laws in Sociology*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Dean, D. G. 1961. „Alienation and Measurement.“ *American Sociological Review* 26: 753-758.
- Durkheim, E. 1893. *De la division du travail social*. Paris: Felix Alcan.
- Durkheim, E. 1966. *Suicide* (originál 1897). New York: The Free Press.
- Fischer, C. S. 1973. „On Urban Alienations and Anomie: Powerlessness and Social Isolation.“ *American Sociological Review* 38: 311-326.
- Hlaváč, J. 1995. „Odcizení a religiozita.“ Diplomová práce. MU Brno: Škola sociálních studií (strojopis).
- Ludz, P. C. 1976. „Alienation as a Concept in the Social Sciences.“ In *Theories of Alienation*, ed. by R. F. Geyer, R. R. Schweitzer. Leiden: Martinus Nijhoff Social Division.
- McClosky, H., J. H. Schaar 1965. „Psychological Dimensions of Anomy.“ *American Sociological Review* 30: 14-40.
- McDill, E. L., J. C. Ridley 1962. „Status, Anomia, Political Alienation, and Political Participation.“ *American Journal of Sociology* 68: 205-213.
- Meier, D. L., W. Bell 1959. „Anomia and Differential Access to the Achievement of Life Goals.“ *American Sociological Review* 24: 190-191.
- Merton, R. K. 1957. *Social Theory and Social Structure* (revised edition). Glencoe, IL: Free Press.
- Middleton, R. 1963. „Alienation, Race and Education.“ *American Sociological Review* 28: 973-977.
- Mizruchi, E. H. 1960. „Social Structure and Anomia in a Small City.“ *American Sociological Review* 25: 645-654.
- Miller, C. R., E. W. Buttler 1966. „Anomia and Eunomia: A Methodological Evaluation on Srole's Anomia Scale.“ *American Sociological Review* 31: 400-406.

- Neal, A. G., S. Rettig 1963. „Dimensions of Alienation among Manual and Non-Manual Workers.“ *American Sociological Review* 28: 599-608.
- Robinson, J. P., P. R. Shaver 1969. *Measures of Social Psychological Attitudes*. East Lansing, MI: Michigan State University Press.
- Rhodes, L. 1964. „Anomia, Aspiration, and Status.“ *Social Forces* 42: 434-440.
- Seeman, M. 1959. „On the Meaning of Alienation.“ *American Sociological Review* 24: 783-791.
- Srole, L. 1956. „Social Integration and Certain Corollaries: An Exploratory Study.“ *American Sociological Review* 21: 709-716.
- Struening, E. S., A. H. Richardson 1965. „A Factor Analytic Exploration of the Alienation, Anomia and Authoritarianism Domain.“ *American Sociological Review* 30: 768-776.
- Wirth, L. 1938. „Urbanism as a way of life.“ *American Journal of Sociology* 44: 3-24.

Summary

The aim of this paper is twofold. First, to introduce to Czech sociology a classical methodological tool for measuring anomie – Srole's anomie scale – and to establish its appropriateness for the Czech cultural milieu; second, by using the scale in representative surveys to describe the distribution of anomie throughout various segments of the Czech population.

A factor analysis of Srole's anomie items proved that as in other countries, it was a one-dimensional scale in the Czech Republic. The test for internal validity also shows the internal consistency among the items as well as with the overall anomie score.

Data from a June 1995 representative survey of the Czech population revealed that 18% of Czechs scored very low in the anomie index while 37% scored very high and were, therefore, anomic. As this measurement has not yet been made here, no national time-series data for comparison were available. However, data from a representative survey of the capital of Moravia, Brno, carried out by the authors in November 1994 indicate that the proportion of anomic people in this urban area was smaller (29%) than in the whole society in 1995. Crosstabulation of anomie by city size supported our hypothesis on the increasing proportion of anomic people – the longer the period since the „Velvet Revolution“, the less enthusiasm the population has for all the changes. While in Brno in November 1995, 29% of the population was anomic, in cities with populations of over 100,000, the proportion of anomic people in June 1995 was 36%.

As in any society, anomie was unevenly distributed among different social categories of the Czech Republic. We found that anomie increased with age, and decreased with educational level and class (measured subjectively as class self-perception). It also had its political dimension. Supporters of rightist parties showed less anomie than those of leftist ones. The high score of anomie was recorded, not surprisingly, among would-be-voters of the strongest opposition party, the Social Democrats.

It is argued in the paper that despite some serious criticism by US scholars of Srole's anomie, his scale can be an important indicator of social climate, especially in a transforming society. Therefore, Czech researchers engaged in public opinion polls are asked to make use of the scale so that anomie time-series can gradually be constructed.

Data & Fakta

INFORMACE Z VÝZKUMU

- Bulletin přinášející každý měsíc aktuální výsledky sociologických výzkumů, které uskutečnili pracovníci Sociologického ústavu Akademie věd ČR
- Určeno široké sociologické obci, politologům, pracovníkům státní správy a samosprávy, vládním orgánům, novinářům a všem, kteří se zajímají o průběh transformace postkomunistické společnosti v moderní (postmoderní) společnost
- Stručně, výstižně, populárně s množstvím tabulek a grafů

**Cena jednotlivého čísla je 7 Kč, roční předplatné 70 Kč za 10 čísel,
objednávky předplatného přijímá redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1**
